

2020 • SEPTEMBER

MARIËNBURG

JAAR 37 • 04

MAGAZINE

VAN EN VOOR KRITISCH KATHOLIEKEN

'MINI-SPECIAL' HANS KÜNG

DE IDEEËN VAN TEILHARD DE CHARDIN

RELIGIEUS OF SECULIER

BETEKENIS KLEINE GELOOFSGEMEENSCHAPPEN

TEKST
HENK HOGEBOOM VAN
BUGGENUM

(R)EVOLUTIONAIR DENKEN

De ideeën van Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955)

INCLUSIEF DENKEN

De reacties van de wetenschap, de politiek en de media op de boeken van Cees Dekker c.s. enerzijds, en de reacties van het creationisme, de *Intelligent Design*-beweging en de islamiet Harun Yahya op het darwinisme anderzijds, zijn net als de reacties van spraakmakende geleerden als Richard Dawkins, Piet Borst, Ronald Plasterk, Herman Philipse, Bas Haring enz. op de religie, staaltjes van exclusief denken. Hierdoor roepen zij commotie en agressie op. In dit media-tijdperk kunnen uitlatingen als "het geloof in God is een wetenschappelijk achterhaalde zaak" grote groepen onder de 3 miljard moslims en christenen bereiken. Het gevolg ervan kan zijn, dat men zich verschanst in de eigen groep en zijn eigen waarden gaat verdedigen door het bestrijden van die van de ander.

TEILHARD DE CHARDIN

Pierre Teilhard de Chardin studeerde af in natuurkunde en biologie. Als geoloog en paleontoloog verrichtte hij veel onderzoek en veldwerk (o.a. in China van 1923-1946). Daarnaast bleef hij het geloof, dat hij van thuis had meegekregen, trouw. Hij werd priester en probeerde voor zichzelf de wetenschap te rijmen met zijn geloof. God werd immers door velen steeds meer als een projectie van de mens zelf gezien en tenslotte door Nietzsche (*Die fröhliche Wissenschaft* - 1882) doodverklaard. Het was logisch, dat de Kerk zich tegen dit denken ging beschermen. Paus Pius X liet daarom alle priesters in 1903 een verklaring tekenen, waarin zij het modernisme – het denken buiten de scholastiek, de door Rome aanvaarde filosofie – afwezen. Die verklaring staat bekend als de 'anti-modernisteneed'.

Teilhard de Chardin las in 1907 het werk van Henri Bergson *L'évolution créatrice*. Het maakte grote indruk op hem. Dat gold ook voor zijn ervaringen aan het front als

hospitaal-soldaat in de eerste wereldoorlog van 1914-1918. Hij combineerde beide ervaringen met zijn kennis van het ontstaan van de aarde, de evolutie van de zoogdieren (waarop hij was gepromoveerd) en de gegevens van zijn onderzoek aan fossielen. En toen – als in een visioen – zag hij de lijn in de evolutie voor zich. Deze sloot aan bij het denken en geloven van zijn Kerk, maar... door de verwerking ervan van het moderne natuurwetenschappelijke wereldbeeld moest tegen het scheppings- en paradijsverhaal, de kwestie van de erfzonde én de persoon van Christus wel anders worden aangekeken.

DE BINNENKANT

Kort en goed: Teilhard stelde vast dat alles vanaf de *big bang* zich ophield, volgens een wetmatigheid die we kunnen omschrijven als 'de gelijktijdige toeneming van complexiteit en bewustzijn'. Volgens deze is er van meet af aan in de deeltjes die zich na de oerknal waaivormig verspreiden, sprake van een 'binnenkant', d.w.z. een radiale of middelpuntzoekende energie. Naarmate deeltjes zich meer aaneensluiten – zich tot grotere en meer ingewikkelde eenheden 'oprollen' (*s'envolopper*) – neemt deze 'binnenkant' toe. Telkens als de structuur van een deeltje verzadigd is met energie, vindt er een omslag plaats naar een andere structuur. Zo ontstaan (door oprolling) vanuit de fotonen de quarks, de protonen en neutronen, de atomen en de moleculen. De moleculen vormen cellen, de cellen organen, de organen vormen de soorten levende wezens. Het lijkt alsof alles wordt opgestuwd en zó – door toeneming van complexiteit en radiale energie – het leven tevoorschijn komt. Mét het leven krijgt de 'binnenkant' iets weg van 'bewustzijn'. De plant wordt gevoelig voor zijn omgeving, reageert daarop, het dier doet dit nog meer en de mens krijgt er zelfs weet van: zijn bewustzijn wordt zélfbewustzijn. Met het bewustzijn neemt ook de vrijheid van de soort toe: hoe groter het bewustzijn,

hoe groter de vrijheid. Daarmee groeit ook de verantwoordelijkheid voor de omgeving, het milieu, het totaal, de wereld waarin wij leven. Wij gaan meer en meer beseffen dat onze individuele vrijheid beperkt wordt door onze verantwoordelijkheid voor elkaar.

In deze situatie bevinden wij ons nu. We zijn ons bewust geworden van onze mogelijkheden. Veel kennis omtrent onze wereld is opgerold en verzameld in het brein van de mensheid. Maar weten we ook individueel en als wereld-samenleving wat we met die kennis aanmoeten? Kennen wij de richting van onze verdere ontwikkeling, zodat we deze kunnen sturen?

DE RICHTING VAN DE EVOLUTIE

Teilhard laat ons in *Het verschijnsel mens* de lijn zien vanuit het verre verleden naar ons heden. Ons heil en alles erop en eraan ontstond 13,7 miljard jaar geleden vanuit één punt. Dit was niets anders dan samengebalde energie. De explosie daarvan, de big bang, vond plaats bij een hitte van 10³¹ kelvin (een 1 met 39 nullen; ter vergelijking: de temperatuur in de kern van de zon is ca. 15.000.000 kelvin). Sindsdien is er een veelheid van elementen die tot eenheid oprolt zonder iets van haar energie te verliezen. Het weefsel van het heil

krigert telkens een ander aanzien. Het duurtde echter nog circa 1,5 miljard jaar voordat de laag zuurstof om onze aarde (de atmosfeer) dik genoeg was om het leven mogelijk te maken zoals we dat thans kennen. Na de atmosfeer verscheen daarmee de biosfeer, de levende laag rond onze planeet.

Uit deze biosfeer kwam, door toename van complexiteit-bewustzijn, ongeveer 7 miljoen jaar geleden een soort voort met een zeker zelfreproducerend vermogen. *Deze australopithecus* was het begin van een reeks hominiden of mensachtigen, waartuit zich door toenemende schedelinhoud van 400 tot 1600 cm³ de huidige homo sapiens ontwikkelde. Ook dit proces van cerebralisatie wordt gekenmerkt door oprolling. De mens vormt een nieuwe laag rond onze planeet, die Teilhard de Chardin de noösfere noemt (van het Griekse *nous*, dat denken, geest, bewustzijn betekent), de laag van denkende korrels, bewustzijns-partikels, de mensheid.

Het woord 'oprollen' speelt in dit verhaal een cruciale rol. Immers, geen enkele trap in het proces kan bestaan zonder de daaraan voorafgaande. Met elke soort ontstaat iets nieuws, maar alle elementen uit de voorafgaande stadia zijn erin verat. Elk stadium is belangrijk voor het gehele proces. Het proces laat zien welke lijn de mens zou moeten volgen om de

evolutie van 15 miljard jaar voort te zetten: de lijn van convergentie. Convergentie is toenadering tot de ander teneinde een grotere eenheid te vormen zonder prijsgeving van de eigen identiteit. In elk groter samenwerkingsverband behouden de delen hun specifieke karakter.

INCLUSIEF DENKEN

Teilhard stierf in 1955. De houding van de Kerk, die uit angst voor het modernisme nog tot in de jaren zestig een publicatie over de evolutie als *Het verschijnsel mens* verbood, lijkt ons zo'n 65 jaar later volkomen onwerkelijk. Toch zien wij ook nu overal om ons heen het tegenovergestelde van wat Teilhard zag als de lijn van de evolutie. Niet het 'oprollen' ofwel het 'inclusieve denken' (vgl. in dit verband het boek *Inclusief denken* van Feitse Boerwinkel) lijkt het te winnen, maar de gerichtheid op de eigen persoon, de eigen groep. In plaats van het denken in grotere gehelen, viert het uitsluiten van groepen (*discriminatie*) en het bestrijden van anderen tot behoud van eigen zekerheden hoogtij. De gevolgen ervan zien wij in het geweld om ons heen. Teilhard wijst echter als bioloog vanuit zijn wetenschap, als denker vanuit zijn filosofie, als priester vanuit zijn geloof en als gevoelsmens en mysticus via zijn dichterlijk en visionair taalgebruik, een andere weg. De mens zal pas drager van de evolutie worden, als hij de eigen richting dienstbaar weet te maken aan het geheel. Zo niet, dan richt hij zijn wereld te gronde. Het is van wezenlijk belang dat hij leert om niets en niemand uit te sluiten, maar te blijven zoeken naar wegen om grotere eenheid te vormen. Waar men elkaar negeert of ontkent ontstaat verdeeldheid, uiteenval, destructie. Waar men naar elkaar luistert, elkaar in eigenheid of uniciteit bevordert, ontstaan hogere verbanden. Zo wordt de verplichting tot het op ons nemen van verantwoordelijkheid voor het geheel, het welslagen van de evolutie.

HENK HOGEBOOM VAN BUGGENUM (HAARLEM, 1937) WAS GEDURENDE 35 JAAR ALS LERAAR DUIJS WERKZAAM IN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS, STUDEERDE DAARNA RUSSISCH AAN DE UVA EN RICHTTE IN 1993 DE STICHTING TEILHARD DE CHARDIN OP, WAARVAN HIJ OOK THANS NOG DE VOORZITTER EN EINDREDACTEUR VAN HAAR TIJDSCHRIFT IS. INFORMATIE OVER DE STICHTING ALSMEDE ALLE AFLEVERINGEN VAN HAAR TIJDSCHRIFT STAAN OP DE WEBSITE WWW.TEILHARDECHARDIN.NL. (IN HET NEDERLANDS, DUIJS, ENGELS EN RUSSISCH).

Bovenstaand artikel is de ingekorte versie van een Comeniuslezing (ca. 4300 woorden) uit 2007. Deze lezing kan bij Stichting Teilhard de Chardin gratis worden aangevraagd, via e-mailadres <teilhard@planet.nl>. De stichting heeft trouwens nog behoefte aan nieuwe bestuursleden of medewerkers. Dus....

“

**WIJ GAAN MEER EN
MEER BESEFFEN DAT
ONZE INDIVIDUELE
VRIJHEID BEPERKT
WORDT DOOR ONZE
VERANTWOORDELIJK-
HEID VOOR ELKAAR**

”

”

